

Ἡ συμβολὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στὴν Ὑμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας μας

● **Του Δρ. Χαραλάμπη Μ. Μπούσια**

Μέγα Ὑμνογράφου τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας

Ἰσχύς μου καὶ ὕμνός μου ὁ Κύριος (Ψαλμ. 117, 14)

Ψαλῶ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάροχῳ. (Ψαλμ. 145, 2)

Οἱ ὕμνοι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μας ἀποτελοῦν κατὰ κοινὴ ὁμολογία ἀθάνατα μνημεῖα λόγου καὶ τέχνης ὑψηλοτάτου ἐπιπέδου. Κυρίως ὅμως ἀποτελοῦν θησαυρὸ ἀδαπάνητο καὶ πλοῦτο πνευματικῶν ὄλων αὐτῶν, ποὺ ὄχι μόνο ἀπλὰ ἀγαποῦν τὴν τέχνη, τὴν ποίηση καὶ τὴ μουσικὴ, ἀλλὰ κυρίως τὴν προσευχὴ καὶ τὴ θεολογικὴ σκέψη. Καὶ τοῦτο, γιατί οἱ συγγραφεῖς τῶν ὑπέροχων αὐτῶν ὕμνων ἦταν βεβαίως ῥήτορες καὶ ποιητές, κατὰ κύριο λόγο ὅμως ἦταν Θεολόγοι μὲ τὴν εὐρεῖα ἔννοια τοῦ ὅρου, καὶ ὄχι μὲ τὴ στενή, τοῦ ἀποφοίτου κάποιας θεολογικῆς ἀκαδημίας. Ἦταν ὄργανα τοῦ Παρακλήτου Πνεύματος, ἀπδόνες γλυκύφθογγες τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, κάλαμοι καὶ γραφίδες πνευματοκίνητοι, ἀφοῦ ἦταν ἄνθρωποι προσευχῆς καὶ τὰ ὑμνολογικὰ κείμενα, ποὺ συνέγραψαν, εἶναι καρπὸς θεοπτίας· δηλαδὴ οἱ ἱεροὶ ὑμνογράφοι ἀξιώθηκαν νὰ δοῦν τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ βιώσουν τὴν ἄκτιστη ἐνέργειά Του, ἥτοι τὴν πρόνοια καὶ τὴν ἀγάπη Του στὰ ὅρια τῆς προσωπικῆς τους ζωῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ποιητικὸς τους λόγος κατανύσσει τὴν ψυχὴ καὶ δημιουργεῖ διάθεση γιὰ προσευχὴ, γιὰ πνευματικὲς ἀνατάσεις, γιὰ συνάντηση μὲ τὸ ἀκρότατο τῶν ἐφετῶν, τὸν ἴδιο τὸν Κύριό μας, τὸν Θεάνθρωπο τῆς δόξης, καὶ συζήτηση

μαζί Του.

Βέβαια, τὸ νὰ συνομιλεῖς μὲ τὸν Θεὸ δὲν εἶναι εὐκόλο πρᾶγμα. «Οὐ παντὸς πλεῖν ἐς Κόρινθον». Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχεις, χρειάζεται προηγουμένως νὰ ἔχῃς γευθῆ τὴν ἄκτιστη χάρι Του καὶ αὐτὴ νὰ ἔχῃ πλημμυρίσει τὴν καρδιά σου, ὅλη σου τὴν ὑπαρξή. Ἄν δὲν τὸ ἔχῃς αὐτὸ κατορθώσει, τότε ἀπλῶς σχοινοβατεῖς στὴν καταγραφὴ τῆς πείρας τῶν Ἁγίων μας πάντα μὲ τὸν φόβο τῆς εὐρέσεώς σου στὸ κενὸ ἀπὸ πιθανὲς ἀστοχίες. Γιὰ τοὺς Ἁγίους ὅμως τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Γι' αὐτοὺς ἡ Θεολογία εἶναι διήγημα. Διηγοῦνται ὅσα εἶδαν καὶ ἄκουσαν καὶ ψηλάφησαν, ὅπως πολὺ παραστατικὰ ἀρχίζει τὴ θεόπνευστη ἐπιστολή του ὁ ἡγαπημένος μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ μας, Ἰωάννης ὁ Θεολόγος: «Ὁ ἀκκόμεν, ὁ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὁ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν... ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν»¹.

Οἱ Ἅγιοι βίωσαν τὴ γέννηση τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὡς προσωπικὴ τους ἀναγέννηση, καὶ τὸν Σταυρὸ καὶ τὴν ταφὴ Του ὡς σταύρωση καὶ νέκρωση τῶν δικῶν τους ἁμαρτιῶν καὶ παθῶν καὶ τὴν Ἀνάστασή Του ὡς προσωπικὴ ἐξανάσταση, ὡς ὑπέρβαση τοῦ θανάτου στὰ ὅρια τῆς προσωπικῆς τους ζωῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ θεολο-

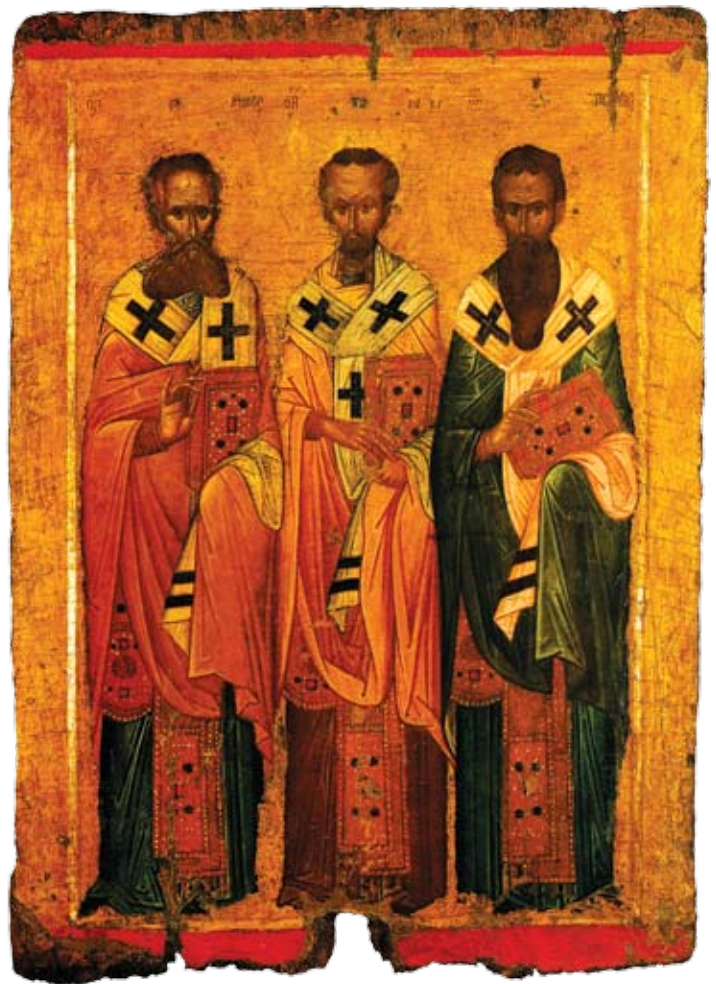
¹ Α' Ἰωάν. α' 1-3.

γία τους, όπως αναφέραμε, είναι διήγημα. Δεν αποτελεί απόσταγμα σκέψεων και στοχασμών, αλλά έκχύλισμα και ευωδία της πλημμυρισμένης από το Θείο Πνεύμα καρδιάς τους, που τους όδηγούσε σε πνευματικό ένθουσιασμό, ώστε να εκφράζονται «ψαλμοῖς καὶ ὕμνοι καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς»² καὶ νὰ ὀμιλοῦν μὲ αὐτὲς κατ' εὐθείαν στὶς καρδιές, σταλάζοντας σ' αὐτὲς παρηγορία, χαρούμενη διάθεση καὶ ὄρεξη γιὰ ζωὴ. Ὁ Μέγας Βασίλειος γράφει χαρακτηριστικά: «Τὸ γὰρ ἰλαρὸν καὶ ἄλυπον τῆς ψυχῆς κατάστημα αἱ τῶν ὕμνων παρηγορίαι χαρίζονται», δηλαδή, οἱ ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας μας παρηγοροῦν, φυγαδεύουν τὴ λύπη, ἀλλάζουν τὴν ψυχικὴ μας διάθεση πρὸς τὸ καλύτερο καὶ προξενοῦν ἰλαρότητα καὶ ἡρεμία.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες

Στὶς 30 Ἰανουαρίου, κάθε χρόνο, γιορτάζουμε τοὺς Ἁγίους τῶν γραμμάτων, τοὺς Ἁγίους τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς παιδείας, τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες, μὲ κοινὸς ὕμνος, ὅπως καθιερώθηκε ἀπὸ τὸ 1100 μ.Χ. Ἡ γιορτὴ τους, ἀπὸ τὸ 1842, λέγεται καὶ γιορτὴ τῶν γραμμάτων, ἀφοῦ ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀποτελοῦν τὴν τριανδρία τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἡ γιορτὴ τους εἶναι γιορτὴ τῆς παιδείας, γιορτὴ τῶν δασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν. Εἶναι γιορτὴ τόσο σχολικὴ, ὅσο καὶ ἐκκλησιαστικὴ, γιατί οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες ἦταν εὐσεβεῖς Ἱεράρχες, σοφοὶ διδάσκαλοι, φημισμένοι ῥήτορες, ἐπιφανεῖς θεολόγοι με κοινωνικὴ προσφορὰ καὶ φιλανθρωπικὸ ἔργο τεράστιο, καὶ προσέφεραν ὅλη τους τὴν ἰκμάδα στὰ γράμματα καὶ τὴ ζωὴ τους στὴν πίστη τους γιὰ τὸν Χριστό. Εἶναι οἱ συγγραφεῖς τῶν τριῶν Λειτουργιῶν, πού φέρουν τὰ ὀνόματά τους: Τῶν δύο γνωστῶν Λειτουργιῶν, τῆς Λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τῆς Λειτουργίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, καθὼς καὶ τῆς ἄγνωστης στοὺς πολλοὺς Λειτουργίας τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες μελέτησαν, ὅσο κανεῖς ἄλλος, τοὺς ἀρχαίους κλασσικοὺς συγγραφεῖς καὶ φιλοσόφους καὶ κατόρθωσαν νὰ συμφιλώσουν τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα μὲ τὴ Χριστιανικὴ πίστη. Ἀπέριψαν τὰ εἰδωλολατρικὰ στοιχεῖα καὶ κράτησαν τὴν ἀρχὴς τῆς διαλεκτικῆς σκέψεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἀκολουθώντας τὴ συμβουλὴ τοῦ οὐρανοβάμονος Παύλου: «Πάντα δοκιμάζετε,

Τρεῖς Ἱεράρχες, 14ος αἰ. Ἀθήνα, Βυζαντινὸ Μουσεῖο. (Ἀπὸ τὸ βιβλίο Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλου, Ἑλληνικὴ Τέχνη-Βυζαντινὲς εἰκόνες, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν).

τὸ καλὸν κατέχετε»³. Ἔστησαν, ἔτσι, γέφυρες ἀνάμεσα στὸν κλασσικὸ καὶ στὸν σύγχρονο τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐποχῆς μας, ἀνάμεσα στὴ γνώση καὶ τὴν ἀρετὴ, ἀνάμεσα στὴν ἀναζήτησι τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας καὶ τὴν πραγματικὴ ἀλήθεια τῆς ἐσταυρωμένης ἀγάπης, ἀνάμεσα στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη, στὸν Ἑλληνισμό καὶ στὸν Χριστιανισμό. Δικαιολογημένα, λοιπόν, ἡ ἐποχὴ τους χαρακτηρίσθηκε ὡς «Χρυσοῦς αἰὼν τῆς Ἐκκλησίας».

Τὸ ἔργο τῆς Τριῶν Ἱεραρχῶν εἶναι τεράστιο. Ὅλοι οἱ πτωχοί, οἱ ἄρρωστοι, τὰ ὀρφανὰ, οἱ ἠλικιωμένοι, ἡ ἐμπερίστατη νεότης, ἔβρισκαν καταφύγιο κοντὰ τους. Ἡ μεγάλη τους καρδιά καὶ ἡ χριστιανικὴ ψυχὴ τους γινόταν στέγη τῶν ἀστέγων, χᾶδι τῶν ὀρφανῶν, βακτηρία τῶν γερόντων, φάρμακο τῶν ἀσθενούντων, βιβλίον σωτήριον τῆς ἀνήσυχης πάντοτε νεολαίας. Ἦταν τόση ἡ καλωσύνη καὶ ἡ φιλανθρωπία τους, πού δὲν ὑπολόγισαν τὰ πλοῦτη καὶ τὰ χρήματά τους, ἀλλὰ τὰ πάντα ἔδωσαν γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐνδεῶν. «Ἐσκόρπισαν, ἔδωκαν τοῖς πένθησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτῶν μένει εἰς τὸν αἰῶνα»,⁴ κατὰ τὰ λόγια τοῦ ἱεροῦ Ψαλμοῦ. Γιὰ

² Ἐφεσ. ε' 19.

³ Α' Θεσ. ε' 21.

⁴ Ψαλμ. 11, 9.

τὸν ἑαυτὸ τους οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες δὲν κράτησαν τίποτα. Ὅλα τὰ διέθεσαν, γιὰ νὰ δώσουν χαρὰ στοὺς συνανθρώπους τους, ἐπαναλαμβάνοντας τὰ λόγια τοῦ Παύλου: «Ζῶ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός»⁵. Ἔσπευδαν νὰ βοηθήσουν κάθε ἐμπειρίστατο καὶ πολλὰς φορές μὲ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια ἔδεναν τὶς πληγὲς τῶν ἀρρώστων. Τίποτε δὲν τοὺς φόβιζε, οὔτε ἀκόμη καὶ ἡ λέπρα αὐτῶν τῶν λεπτῶν. Ταυτόχρονα ὅμως μὲ τὴν ψυχικὴ τους κένωση στὶς ἀνάγκες τῶν ἄλλων οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες ἦσαν καὶ ἀκάματοι ἱεραπόστολοι. Δίδασκαν, «εὐκαίρως ἀκαίρως»⁶ τὴ σωτηριώδη ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ἀγάπης, τὴ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ μὲ πάθος, γεγονός πού σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ μεγάλη τους μόρφωση, τοὺς ἔφερε ἀντιμέτωπους καὶ ἐχθροὺς μὲ βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες.

Ὁ Μέγας Βασίλειος, Εὐχὲς καὶ Λειτουργία του

Ο Μέγας Βασίλειος, ὁ Ἱεράρχης τῆς Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας σπούδασε στὴν Ἀθήνα ὅλη τὴ θύραθεν σοφία, γεωμετρία, ἀστρονομία, φιλοσοφία, ἰατρικὴ, ρητορικὴ καὶ γραμματικὴ, ἔχοντας συμμαθητὲς του τὸν πολὺ ἀγαπημένο του Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνὸ καὶ τὸν μετέπειτα αὐτοκράτορα, Ἰουλιανὸ τὸν Παραβάτη. Ἡ αὐστηρότητα τῶν ἠθῶν του καὶ τῆς νηστείας του ἐντυπωσίασε καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν σοφὸ δάσκαλό του Εὐβουλο, πού μετὰ ἀπὸ παραίνεσή του ἔγινε, καθὼς λέγεται, Χριστιανός. Ὡς πρεσβύτερος χάριν τοῦ λαοῦ του, πού βαρυνόταν μὲ τὶς μακριὰς καὶ ἐκτενεῖς προσευχὲς τῆς ἀρχαίας Λειτουργίας, συνέθεσε συντομώτερη Λειτουργία, πού φέρει τὸ ὄνομά του. Μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἡ Λειτουργία, πού ἔκαναν οἱ Χριστιανοί, ἦταν ἐκεῖνη πού ἀρχικὰ εἶχε γράψει στὰ ἐβραϊκὰ ὁ Ἅγιος Ἰάκωβος, ὁ Ἀδελφόθεος, ὁ πρῶτος Ἱεράρχης τῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ Λειτουργία ἐκεῖνη περιελάμβανε εὐχὲς καὶ ἱκεσίες πρὸς τὸν Κύριο, πού τὶς ἔγραψε ὁ Ἅγιος Ἀδελφόθεος, γιὰ νὰ τὶς ἀπαγγέλλουν οἱ Ἱερεῖς, ὅταν τελοῦν τὴ θεία Μυσταγωγία, πού μᾶς παρέδωσε ὁ Χριστὸς κατὰ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο. Αὐτὴ τὴ Λειτουργία τὴ μετέφρασε στὰ Ἑλληνικά, ὅπως ὑπάρχει μέχρι σήμερα, ὁ Ἅγιος Κλήμης, ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ μετέπειτα Πάπας Ρώμης, καὶ νομοθέτησε, ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ νὰ ἐπιτελοῦν στὸ μέλλον μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ Θεία Λειτουργία. Ἔτσι τὴν τελοῦσαν γιὰ τριακόσια πενήντα περίπου χρόνια. Ὅμως, ἐπειδὴ ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου ἦταν πολὺ με-

γάλη σὲ διάρκεια, ἄλλοι τὴν ἀμελοῦσαν, ἄλλοι βιάζονταν νὰ τὴν τελειώσουν καὶ ἄλλοι καταπονούνταν κατάκοποι ἀπὸ τὴν κούραση τῶν ἀγροτικῶν καὶ βιοποριστικῶν μεριμνῶν. Βλέποντας αὐτὰ ὁ Μέγας Βασίλειος, παρακάλεσε τὸν Θεὸ νὰ τοῦ δείξει κάποιον σημεῖο, γιὰ νὰ καταλάβει ἐὰν ἦταν θέλημά Του νὰ δημιουργηθῆ μιὰ πιὸ σύντομη σχετικὰ Λειτουργία γιὰ τὸ Χριστεπώνυμο πλήρωμα. Ἡ Λειτουργία αὐτὴ σήμερα τελεῖται δέκα φορές κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους. Τὶς πέντες Κυριακὲς τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, τὴ Μεγάλῃ Πέμπτῃ καὶ τὸ Μεγάλο Σάββατο, τὴν Παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανίων καθὼς καὶ τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης του, δηλαδὴ τὴν πρώτη Ἰανουαρίου.

Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ φίλου του, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὁ Μέγας Βασίλειος ἐνδιέτριψε στὶς «εὐχῶν διατάξεις» καὶ στὴν εὐκοσμία τοῦ βήματος. Ἡ «ἐν Τρούλλῳ» ἐξ ἄλλου Σύνοδος τὸ 692 ρητῶς μνημονεῖ, ὅτι ὁ Βασίλειος «ὁ τῆς Καισαρείων Ἀρχιεπίσκοπος, οὗ τὸ κλέος κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διέδραμεν», ὅπως καὶ ὁ «Ἰάκωβος, ὁ κατὰ σάρκα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀδελφός», ἐγγράφως τὴ μυστικὴ μᾶς ἔχουν παραδώσει ἱερουργία.

Σύμφωνα μὲ αὐτὲς τὶς μαρτυρίες, ὁ Βασίλειος συμπλήρωσε τὶς εὐχὲς τῆς Λειτουργίας, ἡ ὁποία χρησιμοποιόταν στὴν ἐπισκοπικὴ του τῆς Καππαδοκίας περιφέρεια, καὶ τὴν ἀποκρυστάλλωσε στὴ μορφή, στὴν ὁποία μᾶς παραδόθηκε, καὶ ἡ ὁποία κατὰ κοινὴ ὁμολογία, εἶναι ἡ τελειότερη ἀπὸ ὅλες. Ρίχνοντας ἓνα βλέμμα σὲ αὐτή, θαυμάζουμε, ὄχι μόνο τὸ βάθος καὶ τὴν πνευματικότητα τῶν Εὐχῶν, τὶς ὁποῖες ἡ θεοφιλὴς τοῦ Βασιλείου ψυχὴ συνέθεσε, ἀλλὰ καὶ τὸν ὑπέροχο καὶ θαυμάσιο τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι διατυπωμένες, ὥστε νὰ προσελκύουν τὴν προσοχή, ἀλλὰ καὶ βαθύτητα νὰ συγκινοῦν ὅσους τὴν παρακολουθοῦν μὲ εὐλάβεια.

Στὴν ὑπέροχη Εὐχὴ του τῆς Προσκομιδῆς, ἡ ὁποία διαβάζεται μετὰ τὴν ἀπόθεση τῶν Τιμίων Δώρων στὴν Ἁγία Τράπεζα μετὰ τὴ Μεγάλῃ Εἴσοδο, ὁ Μέγας Βασίλειος λέει: «Ἐπιβλεπον ἐφ' ἡμᾶς, ὁ Θεός, καὶ ἔπιδε ἐπὶ τὴν λατρείαν ἡμῶν ταύτην καὶ πρόσδεξαι αὐτήν, ὡς προσεδέξω Ἄβελ τὰ δῶρα, Νῶε τὰς θυσίας, Ἀβραὰμ τὰς ὀλοκαρπώσεις, Μωϋσέως καὶ Ἀαρὼν τὰς ἱερωσύνας, Σαμουὴλ τὰς εἰρηνικάς. Ὡς προσεδέξω ἐκ τῶν Ἁγίων σου Ἀποστόλων τὴν ἀληθινὴν ταύτην λατρείαν, οὕτω καὶ ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν πρόσδεξαι τὰ

⁵ Γαλατ. β' 20.

⁶ Β' Τιμ. δ' 2.

δῶρα ταῦτα ἐν τῇ χρηστότητί Σου, Κύριε: ἵνα καταξιωθέντες λειτουργεῖν ἀμέμπτως τῷ ἁγίῳ Σου θυσιαστηρίῳ, εὐρώμεν τὸν μισθὸν τῶν πιστῶν καὶ φρονίμων Σου οἰκονόμων ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερᾷ τῆς ἀνταποδόσεώς Σου τῆς δικαίας». Ποιὸς δὲν θαυμάζει στὴν Εὐχὴ αὐτὴ τὰ συμπυκνωμένα νοήματα, τὴν ἱστορία ἁγίων προσφορῶν, ποὺ προτύπωναν τὴ μόνη ἀληθινὴ θυσία καὶ κατεύθυναν πρὸς αὐτή; Ἀπὸ τὸν δίκαιο Ἄβελ μέχρι τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους, ὅλοι οἱ δίκαιοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὁ καθένας μὲ τὸν δικό του τρόπο, λάτρευε τὸν Θεό, γιὰ νὰ καταλήξουμε στὴ μία καὶ μοναδικὴ θυσία, τὴ θυσία τῆς Θείας Εὐχαριστίας, στὴν ὁποία ὁ ἴδιος ὁ Κύριος εἶναι «ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος, ὁ προσδεχόμενος καὶ διαδιδόμενος», ὁ ἱερεὺς καὶ ὑπηρέτης καὶ λογικὸ ὄργανο τοῦ Λειτουργοῦ τοῦ Μυστηρίου⁷.

Στὴ μεγάλην Εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς ὁ Μέγας Βασίλειος κρύβει ὅλη του τὴν ἀγάπη, τὴ συμπάθεια, τὴν εὐσπλαγχνία πρὸς κάθε ὁμάδα τῆς λογικῆς ἀγέλης, ὅταν παρακαλῆ τὸν Θεό, προκειμένων τῶν τιμίων Δώρων, λέγοντάς Του: «Τὰ νήπια ἐκθρεψον· τὴν νεότητα παιδαγωγῆσον· τὸ γῆρας περικράτησον· τοὺς ὀλιγοψύχους παραμύθησαι· τοὺς ἐσκορπισμένους ἐπισυνάγαγε· χηρῶν πρόστηθι· ὀρφανῶν ὑπεράσπισον· αἰχμαλώτους ῥύσαι· νοσοῦντας ἴασαι». Γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς κατηγορίες συνανθρώπων μας θερμὰ παρακαλεῖ Ἐκεῖνον ποὺ εἶναι «ἡ βοήθεια τῶν ἀβουλήτων, ἡ ἐλπίς τῶν ἀπληπισμένων, ὁ τῶν χειμαζομένων σωτήρ, ὁ τῶν πλεόντων λιμῆν, ὁ τῶν νοσοῦντων ἰατρός». Τέλος στὴν καταληκτικὴ εὐχαριστιακὴ Εὐχὴ τῆς Θείας Μεταλήψεως ἀναφέρει: «Εὐχαριστοῦμέν Σοι, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπὶ τῇ μεταλήψει τῶν ἁγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων καὶ ἐπουρανίων Σου μυστηρίων, ἃ ἔδωκας ἡμῖν ἐπ' εὐεργεσία καὶ ἀγιασμῶ καὶ ἰάσει τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν... δὸς γενέσθαι ἡμῖν τὴν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ Σου εἰς πίστιν ἀκαταίσχυνον, εἰς ἀγάπην ἀνυπόκριτον, εἰς πλησμονὴν σοφίας, εἰς ἴαριν ψυχῆς καὶ σώματος...».

Στὶς καθημερινὲς Εὐχὲς τῆς Ἐκκλησίας μας συναντοῦμε συχνὰ τὸ ὄνομα τοῦ συνθέτου τους, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Στὴν Εὐχὴ τῆς Τρίτης ὥρας παρακαλεῖ τὸν Κύριο, λέγοντας: «Πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις ἡμῶν καὶ Πνεύματι ἡγεμονικῶ τὸ τῆς διανοίας ἡμῶν στήριξον ὀλισθηρόν». Στὴν Εὐχὴ τῆς Ἑκτῆς ὥρας παρακαλεῖ: «Καθήλωσον ἐκ τοῦ φόβου Σου

τὰς σάρκας ἡμῶν καὶ μὴ ἐκκλίνης τὰς καρδίας ἡμῶν εἰς λόγους ἢ εἰς λογισμοὺς πονηρίας». Στὴν Εὐχὴ τῆς Ἐνάτης ὥρας παρακαλεῖ: «Ὁ τῷ εὐγνώμονι ληστῇ τὴν εἰς τὸν Παράδεισον ὁδοποιήσας εἴσοδον καὶ θανάτῳ τὸν θάνατον ὄλεσας, ἰλάσθητι ἡμῖν τοῖς ἁμαρτωλοῖς».

Στὸ «Εἰκοσιτετράωρον Ὁρολόγιον», δηλαδὴ στὴν εἰκοσιτετράωρη ἀκοίμητη δοξολογία, ποὺ περιλαμβάνει ἴδια Ἀκολουθία γιὰ κάθε ὥρα τοῦ εἰκοσιτετράωρου καὶ ποὺ δημοσίευσε ὁ Ἰωάννης Φουντούλης⁸ φέρονται Εὐχὲς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου στὴν Πρώτη ὥρα, ὅπου δέεται τοῦ Κυρίου: «Τὸ λείπον τῆς ζωῆς εἰς τὸ θέλημά Σου κυβέρνησον, ὡς γινώσκει ἡ εὐσπλαγχνία Σου καὶ ἡ φιλανθρωπία Σου» καὶ στὴν Ἐνάτη ὥρα τῆς ἡμέρας, ὅπου παρακαλεῖ: «Ποίησον μεθ' ἡμῶν σημεῖον εἰς ἀγαθὸν τοῦ καταφρονεῖν τῶν ὀπλων τοῦ ἐχθροῦ καὶ βέλη νηπιῶν ἡγεῖσθαι τοὺς ἐπαγομένους ἡμῖν ὑπ' αὐτοῦ πειρασμούς», καθὼς καὶ στὴν Πρώτη ὥρα τῆς νυκτός, ὅπου παρακαλεῖ τὸν Ὑψιστον: «Ἀπρόσκοπτον ἡμῶν τὴν ζωὴν διατήρησον παρεχόμενος ἡμῖν ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατεῖν».

Ὁ ποιητὴς Γρηγόριος ὁ Θεολόγος

Ὁ φίλος καὶ συμφοιτητὴς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ἡ βρῦση τῆς θεολογίας, ὁ θησαυρὸς τῆς σοφίας καὶ τὸ πάνσοφο στόμα τοῦ Πνεύματος, ὑψώθηκε ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ μὲ αὐτοκρατορικὴ ἐπιλογή καὶ ἐκκλησιαστικὴ Συνοδικὴ ἐπικύρωση τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου στὸν θρόνο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Στὴν Ἀθῆνα ὁ Γρηγόριος σπούδασε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ μουσικὴ. Σφοδρὸς πολέμιος τῶν Ἀρειανῶν, μελούργησε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ὕμνους κατὰ τῶν αἰρετικῶν, καὶ μάλιστα τοῦ Ἀπολλιναρίου. Οἱ λόγοι του χρησίμευσαν ὡς πηγὴ σὲ μεταγέστερους ὕμνογράφους. Ὁ Γρηγόριος ἦταν καὶ ποιητὴς, καὶ οἱ ὕμνοι του, ἂν καὶ δὲν ἔχουν εἰσαχθῆ στὴ λατρεία μας, μποροῦν ὅμως νὰ καταταγοῦν μεταξὺ τῶν καλυτέρων καὶ ὠραιότερων προϊόντων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως⁹. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἔθεσε τὴν ποίησίν του στὴν ὑπηρεσία τῆς ὑψηλῆς θεολογίας του. Ὅμως τὸ κλασσικὸ τῆς ἔνδυμα ἦταν ἡ αἰτία, γιὰ νὰ ἀποξενωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ λατρεία.

Εἶναι πάντως ἐνδεικτικὴ τῆς σημασίας τῆς ποιήσεως αὐτῆς ἡ ἐπίγνωση, ποὺ κινεῖ πάντοτε τὸν ποιητὴ τῆς, ἡ τεχνικὴ του καὶ ἀκόμη περισ-

⁷ Αρχιμ. Γεωργίου Δημόπουλου, «Ὁ φωστὴρ τῆς Καισαρείας» σελίδα 198, Ἐκδόσεις Σωτήρ, Ἀθῆναι 1979.

⁸ Ἰωάννου Φουντούλη, «Αἱ Ἀκολουθίαι τοῦ Νυχθημέρου» τεῦχος α', σελίδες 330-418, Θεσσαλονίκη 1985.

⁹ Ἰωάννου Φουντούλη, Λογικὴ Λατρεία, σελίδα 382, Θεσσαλονίκη 1971.

σότερο ή έντονη έσωτερικότητα, πού άπηχοϋν οί στίχοι του Γρηγορίου του Θεολόγου. Γι' αυτό και οί ύμνογράφοι τής ρυθμικής ποιήσεως θαύμαζαν τόν Γρηγόριο ώς συγγραφέα και ώς ποιητή, όπως λ. χ. ό Κοσμάς του Μαΐουμά, πού έγραφε ύπομνήματα μακρά με τίτλο «Συναγωγή και έξήγησις ών ένμνήσθη Ιστοριών ό θεϊός Γρηγόριος έν τοίς έμέτρως αύτῶ είρημένοις έκ τε τής θεοσπνεύστου Γραφής και τών έξωθεν ποιπτών και συγγραφέων»¹⁰. Η βαθιά τιμή, πού άποδίδει στον Γρηγόριο ό έπιφανής ύμνογράφος Κοσμάς φαίνεται σε πολλά σημεία, όπως σε αυτό, τó όποιο δημοσίευσε ό Καρδινάλιος Μαί¹¹: «Τοιγαροϋν όπερ άν εις Γρηγόριον εϋφημον ειποι τις η δράσειε τοίς εκεινου λόγοις άβρυνόμενος, εις Χριστόν και λέγει και δρα... Ό γάρ λαλών τά Γρηγορίου, λαλει τόν Χριστόν». Μη λησμονούμε ότι ό Είρημός τής Α' ώδης του Χριστουγεννιάτικου Κανόνος του Κοσμά: «Χριστός γεννάται, δοξάσατε...» έχει ληφθῆ κατά λέξιν άπό την άρχή του πανηγυρικού λόγου του Γρηγορίου στη γιορτή αυτή. Άπό τόν ίδιο λόγο έχουν ληφθῆ και φράσεις του δευτέρου τροπαρίου τής ίδιας ώδης και του δευτέρου και τρίτου τροπαρίου τής τρίτης ώδης. Άπό τούς λόγους στα Φῶτα του Γρηγορίου δανείστηκε φράσεις στο πρώτο, δεύτερο και τρίτο τροπάριο τής έκτης ώδης του Κανόνος στα Θεοφάνια και στο τρίτο τροπάριο τής έβδόμης ώδης. Επίσης στο τρίτο τροπάριο τής τετάρτης ώδης του Κανόνος τής Πεντηκοστής άπαντώνται φράσεις άπό τó ήρωϊκό έξάμετρο του Γρηγορίου στο Άγιο Πνεϋμα¹². Άπό άλλο λόγο έξ άλλου του Γρηγορίου στην Άνάσταση του Χριστού ό μεγάλος Ίωάννης ό Δαμασκηνός έμπνεύσθηκε τόν περίφημο Κανόνα του «Αναστάσεως ήμερα λαμπρυνθῶμεν λαοί»¹³.

Τά ποιήματα του Γρηγορίου σε άρχαία μέτρα, όπως έξάμετρα, τροχαϊκή έπταποδία, ιαμβικά τρίμετρα κλπ., είναι πολυάριθμα. Έμειναν όμως άπλησίαστα άπό τούς πολλούς κατά τούς βυζαντινούς χρόνους, άν και τούς λόγους του Γρηγορίου, πού έκφωνήθηκαν άπό τόν ίδιο, τούς είχε αγαπήσει ό λαός τής Κωνταντινουπόλεως. Τά ποιήματα του Γρηγορίου διακρίνονται για τῆ βαθύνοιά τους και άκόμη για τῆ χριστιανική διαλεκτική τους. Η δύναμη τών έννοιών τους

είναι μεγάλη, άφοϋ ό ποιητής τους είναι πολυμαθέστατος. Άπό τά ποιήματα του Γρηγορίου σε άρχαία μέτρα αναφέρουμε τόν «Ύμνον εις Θεόν», «Εις τήν έαυτού ψυχήν», «Περί «άγνείας», «Προσευχή εις Χριστόν». Οί ύποθέσεις τών ποιημάτων αύτῶν είναι είναι ύψηλές. Τά χαρακτηρίζει άγιότητα αισθημάτων, ένόραση, πού εισδύει στο έσωτερικό τής ανθρώπινης ψυχής, ένδοσκόπηση πού συνυφάινεται με καθαρότητα προαιρέσεως. Η πνευματική τελείωση σε όλα τά ποιήματα είναι ό επίμονος σκοπός του Γρηγορίου¹⁴. Στόν ύμνο του για τήν άγνεία και τήν παρθενία ό Γρηγόριος είναι τόσο μελίρρυτος, πού θα μπορούσε να έμπνεύσει άκόμη και τόν Μίλτωνα και τόν Μιχαήλ Άγγελο, καθώς παρατηρεί ό De Broglie¹⁵.

Στό «Εικοσιτετράωρον Ώρολόγιον», πού δημοσίευσε, όπως αναφέραμε ό Ίωάννης Φουντουλῆς¹⁶, φέρεται Εϋχή του Γρηγορίου του Θεολόγου στη δεκάτη ώρα τής νυκτός, πού άρχίζει με δοξολογικό τόνο πρὸς τόν Κύριο: «Σε και νϋν εϋλογοϋμεν, Χριστέ μου, Λόγε Θεού, φῶς έκ φωτός άνάρχου και Πνεύματος ταμία...».

Τέλος αναφέρεται στον Γρηγόριο τόν Θεολόγο και Θεία Λειτουργία στην Έκκλησία τής Αλεξανδρείας. Η Λειτουργία αυτή, πού αναφέρεται στην Πατρολογία του Migne¹⁷, πρόσφατα εκδόθηκε άπό τόν Μοναχό Γρηγόριο Άγιορείτη¹⁸.

Ό Ίωάννης ό Χρυσόστομος

Ό Άγιος Ίωάννης, ό Χρυσόστομος, ό χρυσορροάς ποταμός τής πίστεως, άνέβηκε στον πατριαρχικό θρόνο τής Κωνταντινουπόλεως τó 377 και πέθανε στην έξορία στις 14 Σεπτεμβρίου του 407. Ός μουσικός και ύμνογράφος ό Χρυσόστομος άντέταξε κατά τών Άρειανών ύμνους και ώδες εϋσεβείς, καθώς και είδος τροπαρίων. Μη λησμονούμε ότι οί αίρετικοί έδωσαν σημαντική ώθηση στην ύμνογραφία, γιατί τῆ χρησιμοποίησαν με τέτοια έπιτυχία, ώστε οί δογματικές αντιπαραθέσεις με τήν Έκκλησία να διεξάγονται πλέον μέσω τής ύμνογραφίας.

Στόν Ίωάννη τόν Χρυσόστομο άποδίδεται και η αύξηση και επέκταση τών Άναστασίμων

¹⁰ Πατρ. Migne , τόμ. 38, στ. 341-670.

¹¹ Spicil. Rom. τόμ. II.

¹² Παναγιώτη Τρεμπέλα, Έκλογή Έλληνικής Όρθοδόξου Ύμνογραφίας, σελίδα 312, Έκδόσεις Σωτήρ, Άθήνα 1978.

¹³ Γρηγορίου Ναζιανζηνού, Μεγαλυνάρια στον Μέγα Άθανάσιον και τόν Μέγα Βασίλειον, έπιμέλεια Άθανασίου Κοτταδάκη, Ύμναγολογικά κείμενα και μελέτες 8, Έκδόσεις Άρμός, σελίς 15, Άθήνα.

¹⁴ Θεοδώρου Ξύδη, Βυζαντινή Ύμνογραφία, σελίς 14, Έκδόσεις Νικόδημος 1978.

¹⁵ Valentinien et Theodose, τόμος. II, σελίς 511.

¹⁶ Ίωάννου Φουντουλῆ, «Αί Άκολουθίαι του Νυχθημέρου» τεϋχος α', σελίδες 409, Θεσσαλονίκη 1985.

¹⁷ Πατρολογία J. P. Migne, τόμος 36, σελίδες 699-734.

¹⁸ Γρηγορίου μοναχού Άγιορείτου, Η Θεία Λειτουργία του έν άγίοις πατρός ήμῶν Γρηγορίου, Αρχιεπισκόπου Κωνταντινουπόλεως, του Θεολόγου, Ίερά Μονή Πεντέλης, Άθήνα. Χριστιανικόν Κατηχητικόν Δελτίον.

Ἀντιφώνων Ἀναβαθμῶν. Αὐτός, ἐκτὸς ἀπὸ τῆς σύστασιν τῶν λιτανειῶν, καθιέρωσε καὶ παννυχίδες, γιὰ τὶς ὁποῖες συνέταξε κάποια σύντομα ἄσματα πρὸς τιμὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος μας, τὰ ὁποῖα ὅμως σήμερα δὲν σφύζονται. Ἀναφέρει ἐπίσης στὶς ὁμιλίαι του ἐωθινούς καὶ ἑσπερινούς ὕμνους, καθὼς καὶ ἄλλους ποὺ ψάλλονταν στὸ Ἅγιο Πάσχα¹⁹.

Ἡ Θεία Λειτουργία τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, ποὺ ἔχει ἐπικρατήσει, εἶναι αὐτή, ποὺ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου. Τελεῖται κάθε Κυριακὴ καὶ κάθε γιορτὴ στὶς Ἐκκλησίες μας μὲ ἐξαιρεση τὶς φορές, ποὺ τελεῖται ἡ Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ οἱ Προηγουμένους.

Ἡ Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου ἀποτελεῖ διεύρυνση τῆς χαμέννης Ἀντιοχειανῆς Λειτουργίας μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐμφάνιση τῆς αἵρέσεως τοῦ Εὐνομίου. Στὶς γραπτὲς πηγὲς μέχρι τὸν ἔβδομο αἰῶνα ἡ Λειτουργία αὐτὴ ἦταν ἄγνωστη. Ὁ Λεόντιος Βυζάντιος τὸ 532 ἀναφέρει τὴ Λειτουργία τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ πολλὰ στοιχεῖα ἐνισχύουν τὴν ἄποψη ὅτι μὲ τὸν ὄρο «Ἀποστόλων» ἐννοεῖ τὴ Λειτουργικὴ ἀναφορά, ποὺ εἶχε διαμορφωθῆ στὴν Ἀντιόχεια μέχρι τὸ 350 μ.Χ., ποὺ τελικὰ εἶναι καὶ ἡ βάση τῆς σημερινῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου. Μερικοὶ προσγράφουν στὸν Χρυσόστομο μόνο τὶς εὐχὲς κατηχομένου καὶ τὴν προσκομιδὴ. Ὁ Σεβαστιανὸς τὸ 414 μ.Χ. τοῦ προσγράφει καὶ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχή. Ἡ σύγχρονη ὅμως ἔρευνα καταδεικνύει ὅτι μέγαντος ἀριθμοῦ χωρίων καὶ διατυπώσεων ἔχουν ἀντιστοιχία μὲ γνήσια ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου. Αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἱερὸς Πατέρας ἐπενέβη προσθετικὰ στὴ Θεία Λειτουργία, γι' αὐτὸ τὸν λόγο τοῦ ἀποδοθήκε ἀργότερα ἐξ ὀλοκλήρου. Ἡ Λειτουργία αὐτὴ ἄρχισε νὰ ἐπικρατεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ, ποὺ ὁ ἴδιος ἔγινε Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκτοπισθοῦν οἱ ὑπόλοιποι, ὅπως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ποὺ εἶχε καὶ αὐτὴ πυρῆνα τὴν Ἀποστολικὴ Θεία Λειτουργία. Οἱ λόγοι, ποὺ ὀδήγησαν σήμερα στὴν ἐπικρατήσῃ της, εἶναι ὅτι ἔχει ἰσόροση δομὴ μερῶν καὶ περιεχομένων, ἔχει συντόμευση εὐχῶν, πῶς καταληπτὴ γλωσσικὴ μορφή, ἀποφθεγματικότητα, καὶ θεολογικὰ στοιχεῖα, ποὺ οἰκοδομοῦν τοὺς πιστοὺς καὶ ἀνατρέπουν τοὺς αἱρετικούς²⁰.

Στὸ «Εἰκοσιτετράωρον Ὁρολόγιον», δηλαδή, καθὼς ἤδη δύο φορές ἔχουμε ἀναφέρει²¹ φέρεται Εὐχὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου στὴν πέμπτη ὥρα τῆς ἡμέρας, ὅπου ὁ Ἅγιος παρακαλεῖ τὸν οὐράνιο Πατέρα: «Ἐκσπασόν με τοῦ βορβόρου τῶν ἀνομιῶν μου, ἵνα μὴ ἐμπαγῶ εἰς αἰῶνα αἰῶνος».

Ἐπίσης ὁ Ἅγιος Νικόδημος, ὁ Ἁγιορείτης ἀναφέρει εἰκοσιτέσσαρες Εὐχὲς, ἐπιγραφόμενες στὸν ἱερὸ Χρυσόστομο, κατὰ τὸ μέτρο τῶν εἰκοσιτεσσάρων ὥρων τοῦ νυχθημέρου²². Σὲ καθὲ Εὐχὴ ὁ Ἅγιος ἀπευθυνόμενος στὸν Κύριο μὲ ταπεινὸ φρόνημα, Τὸν παρακαλεῖ γιὰ τὴ συγχώρηση τῶν ἀνομιῶν του καὶ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς του.

Περαίνοντας τὸν λόγο, θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω ὅτι, παρότι οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες δὲν συγκαταλέγονται στοὺς μεγάλους ὕμνογράφους τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅμως ὑπῆρξαν δημιουργικὰ στοιχεῖα τῆς Χριστιανικῆς λατρείας. Ὅχι μόνο τὴν ἐτέλεσαν ὡς ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ συνέβαλαν στὴ διαμόρφωση καὶ ἐξέλιξή της. Ἡ συγγραφὴ τῶν τριῶν Λειτουργιῶν μὲ τὰ ὀνόματά τους ὑπογράφει τοῦ λόγου μου τὸ ἀληθές, καθὼς καὶ οἱ Εὐχὲς τους, ποὺ κοσμοῦν τὰ λειτουργικὰ μας βιβλία. Ἡ ὕμνογραφία μας ἔτσι τοὺς ἐγκωμιάζει, ἰδίως ὡς Μεγάλους Πατέρες καὶ Διδασκάλους καὶ προστάτες τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ δοξαστικὸ τῶν Στιχηρῶν τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς μνήμης τους²³.

Δόξα. Ἦχος πλ. β΄.

Τοὺς μὴ χωρίζοντας ἀρετῆς τὴν ἐπιστήμην, θεοφθόγγους πατέρας καὶ γλυκυτάτους διδασκάλους,

Βασίλειον καὶ Γρηγόριον σὺν Χρυσοστόμῳ, τοὺς μεγίστους τοῦ νοητοῦ στερεώματος καθηγητὰς καὶ πρυτάνεις,

ἀξιοχρέως οἱ πιστοὶ μακαρίσωμεν ἐν κατανύξει βοῶντες·

Οἱ τοῦ διειδεδεστάτου ὕδατος τῆς ἑλληνικῆς

γευσάμενοι γλώσσης

καὶ δι' αὐτῆς θεία εὐδοκία ποτίζοντες εἰς τοὺς αἰῶνας

διδασκάλων καὶ διδασκομένων εὐσεβῶν τὰς χορείας,

ἀγιάσατε πάντας ἡμᾶς τοὺς νῦν κοινοῖς ἐν ὕμνοις

μακαρίζοντας

ὑμῶν τοὺς ἀγῶνας πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς εὐσεβείας

καὶ οὐρανίου γνώσεως. ■

¹⁹ Γεώργιος Παπαδόπουλος, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς (1-1900 μ. Χ.)*, Ἐκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη.

²⁰ Στυλιανὸς Παπαδόπουλος, «Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος», Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι 1999 (Α) καὶ 2006(Β).

²¹ Ἰωάννου Φουντούλη, «Αἱ Ἀκολουθίαι τοῦ Νυχθημέρου» τεῦχος α', σελὶς 353, Θεσσαλονίκη 1985.

²² Νικόδημου Ἁγιορείτου, *Ἐπιτομὴ ἐκ τῶν Προφητανακτοδαβιτικῶν Ψαλμῶν*, σελίδες 185-186, Κωνσταντινούπολις 1799.

²³ Χαραλάμπους Μ. Μπούσια, *Ἀκολουθία ἀνέκδοτος τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν*, Ἀθῆναι 2005.